

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
"Харківський авіаційний інститут "

С.Ф. Гуцу

ПРАВОВІ ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Навчальний посібник

Харків «ХАІ» 2009

ББК: Х9 (4 Укр.) 303

Гуцу С.Ф. Правові основи інформаційної діяльності: навч. посібник / С.Ф. Гуцу.– Х.: Нац. аерокосм. ун-т “Харк. авіац. ін-т”, 2009. – 48 с.

Описано основні правові інститути інформаційного права, а також теоретичні принципи реалізації права громадян на інформацію згідно з чинним законодавством. Наведено визначення основних понять і категорій. Висвітлено базові принципи правового регулювання суспільних відносин в умовах формування інформаційного суспільства.

Систематизовано сукупність відомостей про інформаційну безпеку й шляхи її забезпечення. Кожну тему викладено згідно з програмою. Текст містить конкретні посилання на нормативні акти, що регулюють відповідні правові відносини, а наприкінці посібника подано список необхідної літератури.

Для студентів, що вивчають курси “Інформаційне право» та “Правознавство”.

Бібліогр.: 11 назв

Р е ц е н з е н т и: канд. юр. наук О.М. Котовенко,
канд. юр. наук О.В. Яремчук

© Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
“Харківський авіаційний інститут”, 2009 р.

Тема 1. ІНФОРМАЦІЯ У ПРАВОВІДНОСИНАХ

Право громадян на інформацію гарантується положеннями Конституції України, які закріплені в ст. 24, 32, 34, 57. Без реалізації права на інформацію здійснення всього комплексу конституційних прав, свобод й обов'язків було б принаймні обмеженим, а то й просто неможливим. Гарантоване Конституцією право на інформацію стає дедалі важливим елементом існування демократичного суспільства. Адже процес розбудови правової держави в Україні безпосередньо пов'язано з додержанням і належною реалізацією гарантованих Конституцією України прав і свобод людини, громадянина, зокрема їхнього права на інформацію. Отримання документованих або публічно оголошених відомостей про події і явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі, є засобом участі фізичних та юридичних осіб у суспільних і державних справах.

Сучасний рівень планетарної цивілізації визначається стрімким зростанням ролі інформації в суспільних відносинах. У науці інформаційного права провідні дослідники аналізують питання змісту і ознак поняття «право на інформацію», практичної реалізації суб'єктивних інформаційних прав різними категоріями суб'єктів тощо. Розподілене у різноманітних формах і видах правозастосування право на інформацію є предметом інтересу як пересічного громадянина, так і широкого кола науковців. Для простих громадян право на інформацію, зокрема його складова – доступ до інформації – є важливим чинником реалізації особистих майнових і немайнових прав, участі у громадському житті, управлінні державними справами тощо. Для державних службовців розуміння особливостей права на доступ до інформації – це можливість реалізувати передбачені законом владні повноваження. В усі часи інформація (відомості, дані, знання) відігравали велику роль у будь-якому суспільстві. На сучасному етапі розвитку людства інформація починає займати провідне місце як виробничий фактор, особливо як сфера послуг. Таким чином, і сама інформація, і відносини, пов'язані з нею, дедалі все більше підпадають під вплив правового регулювання з боку держави й договірних відносин між суб'єктами права.

Поняття «інформація» визначено у деяких нормативних актах України, основним з яких є Закон України «Про інформацію». Під **інформацією** розуміють документовані або публічно оголошені відомості про події і явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі (ст. 1 Закону).

У Цивільному кодексі України (ЦКУ) дещо по-іншому охарактеризовано зазначене поняття, а саме: документовані або публічно оголошені відомості про події і явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі. Отже, поняття «інформація» містить:

1) відомості про події і явища, що відбуваються у суспільстві, державі, навколишньому природному середовищі;

2) дані, які можна зберігати в будь-якій формі й вигляді.

Однак для набуття певного правового статусу ці дані мають відповідати вимогам й ознакам, передбаченим правовими нормами;

3) документовані або публічно оголошені відомості;

4) повідомлення як об'єкт цивільних прав і які відносяться до категорії нематеріальних благ;

5) передбачені або встановлені законом носії інформації як джерела відомостей, які являють собою матеріальні об'єкти, що зберігають інформацію, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи.

У Законі України «Про інформацію» наведено такі основні види інформації (даних):

- статистична;
- адміністративна;
- масова;
- інформація про діяльність державних органів влади і органів місцевого й регіонального самоврядування;
- правова;
- інформація про особу;
- соціологічна;
- інформація довідково-енциклопедичного характеру.

Розглянемо характеристики кожного виду інформації.

Статистична – офіційна документована державна інформація, яка дає кількісну характеристику масових явищ і процесів, що відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя.

Державна статистична інформація підлягає систематичному відкритому публікуванню. Забезпечується відкритий доступ громадян, наукових установ, організацій, зацікавлених неопублікованими статистичними даними, які не підпадають під дію обмежень, установлених Законом, а також Законом України "Про державну статистику". Система статистичної інформації, її джерела й режим визначаються Законом України "Про державну статистику" й іншими правовими актами в цій галузі.

Адміністративна інформація – це офіційні документовані дані, що містять кількісну характеристику явищ і процесів, що відбуваються в економічній, соціальній, культурній, інших сферах життя й збираються, використовуються, поширюються та зберігаються органами державної влади (за винятком органів державної статистики), органами місцевого самоврядування, юридичними особами відповідно до законодавства з метою виконання адміністративних обов'язків і завдань, що належать до їх компетенції.

Система адміністративної інформації (даних), повноваження органів, які займаються діяльністю, пов'язаною із збиранням і використанням адміністративних даних, їх джерела й режим встановлюються відповідно до законодавства.

Масова інформація – це публічно поширювані друковані і аудіовізуальні відомості.

Друкованими засобами масової інформації є періодичні друковані видання (преса) – газети, журнали, бюлетені тощо й разові видання з визначеним тиражем.

Аудіовізуальними засобами масової інформації є: радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис тощо.

Порядок створення (заснування) і організації діяльності окремих засобів масової інформації визначаються законодавчими актами про ці засоби.

Інформація державних органів та органів місцевого й регіонального самоврядування – це офіційна документована інформація, яка створюється в процесі поточної діяльності законодавчої, виконавчої та судової влади, органів місцевого й регіонального самоврядування.

Основними джерелами цієї інформації є: законодавчі акти України, інші акти, що приймаються Верховною Радою і її органами, акти Президента України, підзаконні нормативні акти, ненормативні акти державних органів, акти органів місцевого й регіонального самоврядування.

Інформація державних органів та органів місцевого й регіонального самоврядування доводиться до відома зацікавлених в ній осіб шляхом:

- опублікування в офіційних друкованих виданнях або поширення інформаційними службами відповідних державних органів та організацій;

- опублікування в друкованих засобах масової інформації або публічного оголошення через аудіо- і аудіовізуальні засоби масової інформації;

- безпосереднього доведення її до зацікавлених осіб (усно, письмово або іншими способами);
- надання можливості ознайомлення з архівними матеріалами;
- оголошення її під час публічних виступів посадових осіб.

Джерела й порядок одержання, використання, поширення та зберігання офіційної інформації державних органів й органів місцевого й регіонального самоврядування визначаються законодавчими актами про ці органи.

Законодавчі й інші нормативні акти, що стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян, не доведені до публічного відома, не мають юридичної сили.

Правова інформація – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення й боротьбу з ними і їх профілактику тощо.

Джерелами правової інформації є Конституція України, інші законодавчі й підзаконні нормативні правові акти, міжнародні договори і угоди, норми й принципи міжнародного права, а також ненормативні правові акти, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань.

З метою забезпечення всім громадянам доступу до законодавчих та інших нормативних актів держава забезпечує видання цих актів масовими тиражами у найкоротші строки після набрання ними чинності.

Інформація про особу – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про особу.

Основними даними про особу (персональними даними) є: національність, освіта, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, а також адреса, дата й місце народження.

Джерелами документованої інформації про особу є видані на її ім'я, підписані нею документи, а також відомості про особу, зібрані державними органами влади і органами місцевого й регіонального самоврядування в межах своїх повноважень.

Забороняється збирання відомостей про особу без її попередньої згоди, за винятком випадків, передбачених законом.

Кожна особа має право на ознайомлення з інформацією, зібраною про неї.

Інформація про особу охороняється Законом.

Інформація довідково-енциклопедичного характеру – це систематизовані, документовані або публічно оголошені відомості про суспільне, державне життя й навколишнє природне середовище.

Основними джерелами цієї інформації є: енциклопедії, словники, довідники, рекламні повідомлення і оголошення, путівники, картографічні матеріали тощо, а також довідки, що даються уповноваженими на те державними органами і органами місцевого й регіонального самоврядування, об'єднаннями громадян, організаціями, їх працівниками і автоматизованими інформаційними системами.

Система цієї інформації, доступ до неї регулюються бібліотечним, архівним та іншим галузевим законодавством.

Соціологічна інформація – це документовані або публічно оголошені відомості про ставлення окремих громадян і соціальних груп до суспільних подій та явищ, процесів, фактів.

Основними джерелами соціологічної інформації є документовані або публічно оголошені відомості, в яких відображено результати соціологічних опитувань, спостережень та інших соціологічних досліджень.

Соціологічні дослідження здійснюються державними органами, об'єднаннями громадян, зареєстрованими у встановленому порядку.

Однак закріплені в Законі види інформації не є вичерпними. Науковці виділяють ще декілька її видів, які отримали окреме правове регулювання. Так, наприклад, іноді визначають комп'ютерну інформацію: «відомості про об'єктивний світ і процеси, що відбуваються в ньому, цілісність, конфіденційність і доступність яких забезпечується за допомогою комп'ютерної техніки та які мають власника і ціну». Існує також екологічна інформація, доступ до якої забезпечується окремими міжнародно-правовими актами.

Класифікація інформації

З метою визначення інформації як самостійного об'єкта цивільного права, її товарності й типу зобов'язальних відносин в науковій літературі запропонована така класифікація інформації:

- а) приватноправова й публічно-правова;
- б) облікоздатна й необлікоздатна;
- в) загальнодоступна й нерозкрита (тобто з обмеженим доступом);
- г) приватна і офіційна;

д) для комерційного використання або для вільного, звичайного, наукового, освітнього використання.

Окрім цього, залежно від суб'єкта досліджують аналітичну, прогнозну, довідкову, ознайомлювальну та рекомендаційну інформацію.

Джерела інформації

Джерелами інформації є передбачені або встановлені Законом носії інформації: документи та інші носії, які являють собою матеріальні об'єкти, що зберігають різні відомості, а також повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи. Законодавство України про інформацію складають Конституція України, Закон України «Про інформацію», законодавчі акти про окремі галузі, види, форми й засоби інформації, міжнародні договори і угоди, ратифіковані Україною, та принципи й норми міжнародного права.

Тема 2. ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ І СУТНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Інформаційне право є молодого галуззю права, яка сформувалася на межі інформатики й права. Як галузь суспільних відносин інформаційне право може розглядатися у двох аспектах: об'єктивному й суб'єктивному.

В об'єктивному розумінні інформаційне право – це врегульований нормативними актами комплекс суспільних відносин, об'єктом яких є інформація.

У суб'єктивному розумінні інформаційне право – це комплекс прав й обов'язків суб'єктів суспільних відносин щодо інформації.

Зараз інформаційне право як наука динамічно розвивається, його основні положення перебувають у стадії формування. Виникла нова концепція формування змісту галузей права: створення міжгалузевих, комплексних інститутів права, що базуються на основних інститутах комплексних галузей права (конституційного, цивільного, адміністративного, трудового й кримінального). У кожній провідній галузі права є умовно визначений галузевий інститут, який на міжгалузевому рівні утворює нове явище – міжгалузевий комплексний інститут права. Така концепція є новою в теорії права. Вона ще не набула глибокого наукового обґрунтування, проте активно застосовується у правотворенні. Приклад реалізації цієї концепції можна знайти у Законі України «Про інформацію», де у частині першій ст. 47 зазначено: «Порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України». Провідні дослідники інформаційного права обґрунтовують власну

концепцію формування галузі інформаційного права як групи правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають з приводу встановлення режимів і параметрів суспільного обороту інформації, правового статусу, поведінки й зв'язків суб'єктів інформаційних процесів. Основу інформаційного права складають інформаційні права й свободи. Звідси виділяють такі функції інформаційного права:

нормативна – визначення норм, правил поведінки суб'єктів інформаційних відносин;

комунікативна – зазначення в окремих статтях посилань на законодавчі акти, які є системоутворюючими різних міжгалузевих інститутів права;

регулятивна – визначення прав й обов'язків, зобов'язань суб'єктів щодо регулювання суспільних інформаційних відносин;

охоронна – встановлення гарантій і меж правомірної поведінки суб'єктів, які здійснюють заходи щодо недопущення та профілактики правопорушень, а також контроль за дотриманням правомірної поведінки;

захисна – визначення правових умов, процедур і суб'єктів, які здійснюють захист від вчинених правопорушень, а також відповідальності за них згідно з нормами цивільного, адміністративного, трудового, кримінального права;

інтегративна – системне поєднання комплексу визначених юридичних норм, які регулюють інформаційні відносини в Україні у різних підсистемах права (щодо інформаційного права вона є з'єднувальною ланкою між провідними традиційними галузями права).

Структурно система інформаційного права поділяється на дві частини – загальну і особливу. У загальній частині наводяться норми, які встановлюють основні поняття, загальні принципи, правові форми й методи правового регулювання діяльності в інформаційній сфері. Викладається зміст предмета й методу правового регулювання інформаційних відносин, дається характеристика джерела інформаційного права.

Особлива частина містить дві групи інститутів інформаційного права, в яких згруповано близькі за змістом інформаційні правові норми. Інститути, що мають норми, які регулюють суспільні відносини в сфері обороту відкритої загальнодоступної інформації (інститут інтелектуальної власності щодо інформаційних об'єктів, інститут масової інформації, інститути бібліотечної і архівної справи), і інститути інформації з обмеженим доступом (інститути державної й комерційної таємниці, інститут персональних даних). Наявність таких

інститутів не виключає їх доповнення новими інститутами (банківської, службової таємниці й ін.).

Суб'єктами інформаційного права є учасники інформаційних відносин. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про інформацію» суб'єктами інформаційних відносин є громадяни України, юридичні особи, держава.

Суб'єктами інформаційних відносин відповідно до цього Закону можуть бути також інші держави, їх громадяни і юридичні особи, міжнародні організації і особи без громадянства.

Об'єктами інформаційних відносин є документована або публічно оголошена інформація про події і явища в галузі політики, економіки, культури, охорони здоров'я, а також у соціальній, екологічній, міжнародній та інших сферах.

Інформаційне законодавство – розгалужена комплексна галузь. Під цією категорією слід розуміти множину нормативно-правових актів, прийнятих Верховною Радою України у формі законів і постанов нормативного змісту, а також підзаконні нормативні акти, які регулюють суспільні відносини щодо інформації. Законодавство України про інформацію складають Конституція України, Закон України «Про інформацію», законодавчі акти про окремі галузі, види, форми й засоби інформації, міжнародні договори і угоди, ратифіковані Україною, та принципи й норми міжнародного права.

Тема 3. ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

Інформаційними правовідносинами можуть вважатися суспільні відносини, які виникають з приводу одержання, перероблення, використання або зберігання інформації. Основними принципами інформаційних відносин є:

- гарантованість права на інформацію;
- відкритість, доступність інформації й свобода обміну нею;
- її об'єктивність і вірогідність;
- повнота й точність;
- законність одержання, використання, поширення й зберігання.

Законодавство України гарантує громадянину вільний доступ до інформації, яка стосується його особисто, крім випадків, передбачених законами України. Мова йде про обмеження доступу до такої інформації, що стосується особисто фізичної особи, як збереження у таємниці фактів досудового слідства, дізнання тощо. У

ст. 10 Закону України «Про інформацію» визначено систему гарантій, якими забезпечується право на інформацію:

- обов'язкове інформування органами державної влади, а також місцевого й регіонального самоврядування про свою діяльність і прийняття рішення;

- створення у державних органах спеціальних інформаційних служб або систем, що забезпечували б у встановленому порядку доступ до інформації;

- вільний доступ суб'єктів інформаційних відносин до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів; обмеження цього доступу обумовлюються лише специфікою цінностей та особливими умовами їх схоронності, що визначаються законодавством;

- створення механізму реалізації права на інформацію;

- здійснення державного контролю за додержанням законодавства про інформацію;

- встановлення відповідальності за порушення законодавства про інформацію.

Відносини, що існують з приводу одержання, використання, поширення й зберігання різних відомостей, є багатограними й охоплюють безліч суб'єктів.

У ст. 7 Закону України «Про інформацію» суб'єктами інформаційних відносин визнано громадян України, юридичних осіб, державу.

Суб'єктами інформаційних відносин можуть бути також інші держави, їх громадяни та юридичні особи, міжнародні організації і особи без громадянства.

Зважаючи на багатогранність інформаційних відносин, обсяг прав й обов'язків зазначених вище суб'єктів є різним і залежить від об'єктів цих відносин і зовнішніх умов, за яких такі відносини виникають.

Особа може самостійно вступати в інформаційні правовідносини лише за умови її дієздатності. Інформаційна дієздатність – це визначена інформаційним законодавством юридична можливість суб'єкта інформаційних правовідносин здійснювати свої інформаційні права і обов'язки. Таким чином, суб'єкт інформаційних правовідносин самостійно визначає, які права йому реалізовувати, в які конкретні інформаційні правовідносини вступати.

Особливий статус має держава як суб'єкт інформаційних правовідносин. У міжнародних відносинах Україна виступає суб'єктом міжнародних, у тому числі інформаційних, відносин. Учасником внутрішньодержавних відносин держава стає через органи державної влади, тобто опосередковано.

Міжнародні організації виступають суб'єктами інформаційних правовідносин у стосунках з державами, іншими суб'єктами з приводу одержання, використання, поширення та зберігання інформації.

Таким чином, суб'єктами інформаційних правовідносин є фізичні особи (громадяни України, іноземці і особи без громадянства), юридичні особи приватного й публічного права, які є правоздатними – наділеними законодавством України інформаційними правами і обов'язками, а також держава Україна, іноземні держави та міжнародні організації.

Об'єктами інформаційних відносин є документована або публічно оголошена інформація про події і явища в галузі політики, економіки, культури, охорони здоров'я, а також у соціальній, екологічній, міжнародній та інших сферах.

Тема 4. ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Інформаційна діяльність – це сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави (ст.12 Закону України «Про інформацію»).

З метою задоволення цих потреб органи державної влади, місцевого й регіонального самоврядування створюють інформаційні служби, системи, мережі, бази й банки даних. Порядок їх формування, структура, права і обов'язки визначаються Кабінетом Міністрів України або іншими органами державної влади, а також органами місцевого й регіонального самоврядування.

Основними напрямками інформаційної діяльності є: політичний, економічний, соціальний, духовний, екологічний, науково-технічний, міжнародний тощо.

Держава зобов'язана постійно дбати про своєчасне створення, належне функціонування й розвиток інформаційних систем, мереж, банків і баз даних у всіх напрямках інформаційної діяльності. Держава гарантує свободу інформаційної діяльності за цими напрямками всім громадянам та юридичним особам у межах їхніх прав і свобод, функцій і повноважень.

Основними видами інформаційної діяльності є одержання, використання, поширення й зберігання інформації.

Одержання інформації – це придбання й накопичення відповідно до чинного законодавства України документованої або публічно оголошеної інформації громадянами, юридичними особами або державою.

Використання інформації – це задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави.

Поширення інформації - це розповсюдження, обнародування, реалізація у встановленому законом порядку документованої або публічно оголошеної інформації.

Зберігання інформації – це забезпечення належного стану інформації і її матеріальних носіїв.

Одержання, використання, поширення й зберігання документованої або публічно оголошеної інформації здійснюється у порядку, передбаченому цим Законом та іншими законодавчими актами в галузі інформації.

В Україні створюються умови для здобуття професійної освіти в галузі інформаційної діяльності через систему навчальних закладів відповідного напрямку (журналістики, статистики, бібліотечної і архівної справи, науково-інформаційної діяльності, інформатики, обчислювальної техніки тощо). Принципи їхньої діяльності регламентуються Законом України "Про освіту" і іншими законодавчими актами.

Для забезпечення успішного функціонування й розвитку національних систем інформації в Україні здійснюються пошукові фундаментальні й прикладні наукові дослідження в галузі інформаційної діяльності. З цією метою створюються наукові установи, науково-виробничі підрозділи, об'єднання, асоціації, центри нових інформаційних технологій та інші формування, в тому числі за участю зарубіжних партнерів.

Пошукові й фундаментальні наукові дослідження, наукові програми, проекти державного значення у науково-дослідних установах і навчальних закладах фінансуються за рахунок бюджетних асигнувань, власних коштів і коштів замовників. Фінансування прикладних досліджень і розроблень здійснюється, як правило, на договірній або контрактній основі, а їх результати можуть бути об'єктом товарних відносин.

Учасниками інформаційних відносин є громадяни, юридичні особи або держава, які набувають передбачених законом прав і обов'язків у процесі інформаційної діяльності.

Основними учасниками цих відносин є автори, споживачі, поширювачі, зберігачі (охоронці) інформації.

Права учасників інформаційних відносин

Учасники інформаційних відносин мають право одержувати (виробляти, добувати), використовувати, поширювати й зберігати

інформацію у всякому вигляді з використанням будь-яких засобів, крім випадків, передбачених законом.

Кожний учасник інформаційних відносин для забезпечення своїх прав, свобод і законних інтересів має право на одержання інформації про діяльність органів державної влади, народних депутатів, органів місцевого й регіонального самоврядування, місцевої адміністрації, а також такої, що стосується його особисто.

Обов'язки учасників інформаційних відносин

Учасники інформаційних відносин зобов'язані:

- поважати інформаційні права інших суб'єктів;
- використовувати інформацію згідно з законом або договором (угодою);
- забезпечувати додержання принципів інформаційних відносин, передбачених ст. 5 Закону;
- гарантувати доступ до інформації всім споживачам на умовах, передбачених законом або угодою;
- зберігати її в належному стані протягом установленого терміну й надавати іншим громадянам, юридичним особам або державним органам у передбаченому законом порядку;
- компенсувати шкоду, заподіяну при порушенні законодавства про інформацію.

Тема 5. ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ: ПОНЯТТЯ, ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Режим доступу до інформації – це передбачений правовими нормами порядок одержання, використання, поширення й зберігання інформації.

Відповідно до Закону України «Про інформацію» за режимом доступу інформація поділяється на **відкриту** і **інформацію з обмеженим доступом**.

Держава здійснює контроль за режимом доступу до інформації.

Цей контроль полягає у забезпеченні додержання вимог законодавства про інформацію всіма державними органами, підприємствами, установами і організаціями, недопущенні необгрунтованого віднесення відомостей до категорії інформації з обмеженим доступом.

Державний контроль за додержанням установленого режиму здійснюється спеціальними органами, які визначають Верховна Рада України й Кабінет Міністрів України.

У порядку контролю Верховна Рада України може вимагати від урядових установ, міністерств, відомств звіти, які містять відомості про їх діяльність щодо забезпечення інформацією зацікавлених осіб (кількість випадків відмови у наданні доступу до інформації із зазначенням мотивів таких відмов; кількість випадків застосування режиму обмеженого доступу до окремих видів інформації і їх обґрунтування; кількість скарг на неправомірні дії посадових осіб, які відмовили у доступі до інформації, та вжиті щодо них заходи тощо).

Доступ до відкритої інформації

Доступ до відкритої інформації забезпечується таким чином:

- систематичною публікацією її в офіційних друкованих виданнях (бюлетенях, збірниках);
- поширенням її засобами масової комунікації;
- безпосереднім наданням її державним органам, юридичним особам, а також зацікавленим громадянам.

Порядок й умови надання громадянам, державним органам, юридичним особам і представникам громадськості відомостей за запитами встановлюються цим Законом або договорами (угодами), якщо надання інформації здійснюється на договірній основі.

Обмеження права на одержання відкритої інформації забороняється законом.

Переважним правом на одержання інформації користуються громадяни, яким ця інформація необхідна для виконання своїх професійних обов'язків.

Інформація з обмеженим доступом

Інформація з обмеженим доступом за своїм правовим режимом поділяється на **конфіденційну й таємну**.

Конфіденційна інформація – це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних або юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов.

Стосовно інформації, що є власністю держави й знаходиться в користуванні органів державної влади або органів місцевого самоврядування, підприємств, установ й організацій усіх форм власності, з метою її збереження може бути відповідно до закону встановлено обмежений доступ до неї, тобто надано статус

конфіденційної. Порядок обліку, зберігання й використання документів та інших носіїв, що містять зазначену інформацію, визначається Кабінетом Міністрів України.

До конфіденційної інформації, що є власністю держави й знаходиться в користуванні органів державної влади або органів місцевого самоврядування, підприємств, установ й організацій усіх форм власності, не можуть бути віднесені такі відомості:

- про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту;

- аварії, катастрофи, небезпечні природні явища й інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися й загрожують безпеці громадян;

- стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти й культури населення;

- стан справ щодо прав і свобод людини й громадянина, а також фактів їх порушень;

- незаконні дії органів державної влади й місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб;

- інша інформація, доступ до якої не може бути обмеженим відповідно до законів України й міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України.

Громадяни, юридичні особи, які володіють професійною, діловою, виробничою, банківською, комерційною та іншою інформацією, одержаною на власні кошти, або такою, яка є предметом їх професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого інтересу й не порушує передбаченої законом таємниці, самостійно визначають режим доступу до неї, включаючи належність її до категорії конфіденційної, та встановлюють для неї систему (способи) захисту.

Виняток становлять комерційна й банківська інформація, а також інформація, правовий режим якої встановлено Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України (з питань статистики, екології, банківських операцій, податків тощо), й відомості, приховування яких являє собою загрозу життю й здоров'ю людей.

До таємної інформації належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення яких завдає шкоди особі, суспільству й державі.

Віднесення інформації до категорії секретних відомостей, які становлять державну таємницю, та доступ до неї громадян

здійснюється відповідно до закону про цю інформацію. Порядок обороту таємної інформації і її захисту визначається відповідними державними органами за умови додержання вимог, установлених цим Законом, а порядок і терміни обнародування таємної інформації – відповідним законом.

Інформацію з обмеженим доступом може бути поширено без згоди її власника, якщо ця інформація є суспільно значущою, тобто якщо вона є предметом громадського інтересу і якщо право громадськості знати цю інформацію переважає право її власника на її захист.

Доступ громадян до інформації про них

Громадяни мають право:

- знати у період збирання інформації, які відомості про них і з якою метою збираються, як, ким і з якою метою вони використовуються;

- одержувати доступ до інформації про них, заперечувати її правильність, повноту, доречність тощо.

Державні органи і організації, органи місцевого й регіонального самоврядування, інформаційні системи яких вміщують інформацію про громадян, зобов'язані надавати її безперешкодно і безкоштовно на вимогу осіб, яких вона стосується, крім випадків, передбачених законом, а також вживати заходів щодо запобігання несанкціонованому доступу до неї. У разі порушень цих вимог Закон гарантує захист громадян від заподіяної їм шкоди використанням такої інформації.

Забороняється доступ сторонніх осіб до відомостей про іншу особу, зібраних відповідно до чинного законодавства державними органами, організаціями й посадовими особами.

Інформацію про громадян не слід зберігати довше, ніж це необхідно для досягнення законно встановленої мети.

Всім організаціям, які збирають інформацію про громадян, необхідно до початку роботи з нею здійснити у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку державну реєстрацію відповідних баз даних. Необхідна кількість даних про громадян, яку можна одержати законним шляхом, має бути максимально обмеженою й може використовуватися лише для досягнення законно встановленої мети.

Відмова в доступі до такої інформації або приховування її, або незаконне збирання, використання, зберігання або поширення можуть бути оскаржені в суді.

Інформаційний запит стосовно доступу до офіційних документів і запит щодо надання письмової або усної інформації

Під **інформаційним запитом** (далі – запитом) стосовно доступу до офіційних документів у законі розуміється звернення з вимогою про надання можливості ознайомлення з офіційними документами. Запит може бути *індивідуальним* або *колективним*. Він подається у письмовій формі.

Громадянин має право звернутися до державних органів і вимагати надання будь-якого офіційного документа незалежно від того, стосується цей документ його особисто чи ні, крім випадків обмеження доступу, передбачених Законом.

Під запитом щодо надання письмової або усної інформації у Законі розуміється звернення з вимогою надати такі відомості з окремих питань про діяльність органів законодавчої, виконавчої або судової влади України, їх посадових осіб.

Громадяни України, державні органи, організації і об'єднання громадян (далі – запитувачі) подають запит відповідному органу законодавчої, виконавчої або судової влади, його посадовим особам. У запиті має бути зазначено прізвище, ім'я та по батькові запитувача, документ, письмова або усна інформація, що його цікавить, та адреса, за якою він бажає одержати відповідь.

Органи законодавчої, виконавчої або судової влади України, їх посадові особи зобов'язані надавати інформацію, що стосується їхньої діяльності, письмово, усно, по телефону або використовуючи публічні виступи своїх посадових осіб (ст.32 Закону України «Про інформацію»).

Термін розгляду запиту стосовно доступу до офіційних документів

Термін вивчення запиту щодо можливості його задоволення не має перевищувати десяти календарних днів. Протягом указанного терміну державна установа письмово доводить до відома запитувача, що його запит буде задоволено або що запитуваний документ не підлягає наданню для ознайомлення.

Задоволення запиту здійснюється протягом місяця, якщо інше не передбачено законом.

Аналогічний термін розгляду встановлюється й щодо запиту про надання письмової інформації.

Відмова в задоволенні запиту доводиться до відома запитувача у письмовій формі з роз'ясненням порядку оскарження прийнятого рішення.

У відмові має бути зазначено:

- 1) посадову особу державної установи, яка відмовляє у задоволенні запиту;
- 2) дату відмови;
- 3) мотивовану підставу відмови.

Відстрочення задоволення запиту допускається в разі, якщо запитуваний документ не може бути надано для ознайомлення у місячний термін. Повідомлення про це доводиться до відома запитувача у письмовій формі з роз'ясненням порядку оскарження прийнятого рішення.

У повідомленні про відстрочення має бути зазначено:

- 1) посадову особу державної установи, яка відмовляє у задоволенні запиту в установленій місячний термін;
- 2) дату надсилання або видачі повідомлення про відстрочення;
- 3) причини, з яких запитуваний документ не може бути видано у встановлений Законом термін;
- 4) термін, у який буде задоволено запит.

Відмова й відстрочення задоволення запиту щодо надання письмової інформації здійснюються в аналогічному порядку.

Відмову або відстрочення задоволення запиту може бути оскаржено.

У разі відмови в наданні документа для ознайомлення або відстрочення задоволення запиту запитувач має право оскаржити ці дії в органах вищого рівня. Якщо на таку скаргу дається негативна відповідь, запитувач має право оскаржити цю відмову в суді.

У разі, коли запитувач звернувся до суду, обов'язок доводити законність відмови або відстрочення задоволення запиту покладається на відповідача – державну установу.

Суд має право для забезпечення повноти і об'єктивності розгляду справи запитати офіційні документи, у можливості ознайомлення з якими було відмовлено, і, вивчивши їх, прийняти рішення про обґрунтованість (або необґрунтованість) дій посадових осіб державної установи. Якщо відмову або відстрочення визнано необґрунтованою, суд зобов'язує державну установу надати запитувачеві змогу ознайомитися з офіційним документом і виносить окрему ухвалу щодо посадових осіб, які йому відмовили.

Необгрунтована відмова у наданні змоги для ознайомлення з офіційними документами або порушення визначеного терміну її надання без поважних причин тягнуть за собою дисциплінарну або іншу відповідальність посадових осіб державних установ у порядку, встановленому законами України.

Офіційні документи, подані на запити органами законодавчої, виконавчої або судової влади України, можуть публікуватися.

Запитувачі мають право робити виписки з наданих їм для ознайомлення офіційних документів, фотографувати їх, записувати текст на магнітну плівку тощо. Власник документів має право за відповідну плату виготовляти за бажанням запитувачів копії цих документів.

Не підлягає оплаті робота щодо пошуку офіційних документів.

Оскарження відмови й відстрочення задоволення запиту щодо надання письмової інформації здійснюється в аналогічному порядку.

Запитувачам слід повністю або частково відшкодувати витрати, пов'язані з виконанням запитів стосовно доступу до офіційних документів і наданням письмової інформації.

Порядок оплати копій запитуваних документів встановлюється державними установами.

Кабінет Міністрів України або інші державні установи визначають порядок і розмір оплати робіт щодо пошуку, збирання, підготовки, створення й надання запитованої письмової інформації. Ця оплата не має перевищувати реальних витрат, пов'язаних з виконанням запитів.

Не підлягають обов'язковому наданню для ознайомлення за інформаційними запитами офіційні документи, які містять:

- інформацію, визнану у встановленому порядку державною таємницею;

- конфіденційну інформацію;

- відомості про оперативну й слідчу роботу органів прокуратури, МВС, СБУ, роботу органів дізнання й суду у тих випадках, коли її розголошення може зашкодити оперативним заходам, розслідуванню або дізнанню, порушити право людини на справедливий та об'єктивний судовий розгляд її справи, створити загрозу життю або здоров'ю будь-якої особи;

- інформацію, що стосується особистого життя громадян;

- документи, що становлять внутрішньовідомчу службову кореспонденцію (доповідні записки, переписка між підрозділами й ін.), якщо вони пов'язані з розробленням напряму діяльності установи, процесом прийняття рішень і передують їх прийняттю;

- відомості, що не підлягають розголошенню згідно з іншими законодавчими або нормативними актами. Установа, до якої звернуто

запит, може не надавати для ознайомлення документ, якщо він містить інформацію, яка не підлягає розголошенню на підставі нормативного акта іншої державної установи, а та державна установа, яка розглядає запит, не має права вирішувати питання щодо її розсекречення;

- інформацію фінансових установ, підготовлену для контрольно-фінансових відомств.

Тема 6. ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ОБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Всебічний аналіз наукової літератури дає підставу стверджувати, що інформаційна культура є значною теоретичною основою перебудови свідомості особи, суспільства, світового співтовариства в умовах формування сучасного етапу інформаційного суспільства. Проте проблеми інформаційної культури в наш час ще недостатньо однозначно й повно вивчені системно, отже, потребують комплексного інтегрованого наукового осмислення.

Звідси постають завдання щодо вирішення важливих питань інформаційної культури, зумовлених, зокрема, такими чинниками:

- 1) наявністю проблеми сучасного державотворення в Україні;
- 2) розкриттям змісту інформаційної діяльності в сучасних умовах як одного з проявів загальнолюдських цінностей;
- 3) подальшим дослідженням структури інформаційної культури як соціального (феноменологічного) явища;
- 4) визначенням перспектив взаєморозвитку соціального, індивідуального, морального аспектів інформаційної культури та відображення їх у праві, зокрема у процесі правового регулювання суспільних інформаційних відносин;
- 5) визначенням основних напрямів формування інформаційної культури.

У науковій літературі наведено такі аспекти щодо визначення поняття «інформаційна культура»:

- 1) численні досягнення певного людського суспільства (групи людей, нації, народу, держави, міжнародного співтовариства) у сфері інформаційних відносин (у тому числі мистецтва, науки, техніки тощо);
- 2) відповідний рівень розвитку інформаційних відносин на певний момент часу, в певному просторі й колі осіб, що визначається порівняно з попередніми показниками інформаційної культури;

3) численність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини у сфері інформаційних відносин і втілюються в результатах інформаційної діяльності.

У вужчому розумінні інформаційна культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, наукової й мистецької творчості, у контексті інформаційних відносин, а також установи і організації, що забезпечують їх функціонування (школи, вищі навчальні заклади, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо).

Складовою частиною інформаційної культури є **інформаційно-правова культура**, яка визначається як відповідним чином історично сформована й закріплена в нормах приватного й публічного права сукупність знань, які відображуються в інформації, правомірній діяльності або поведінці.

Таке соціальне явище як інформаційно-правова культура було створено шляхом синтезу інформаційної й правової культури в умовах формування інформаційного суспільства. Наукові засади інформаційно-правової культури можна вивести через низку традиційних постулатів теорії права, інформатики й правової інформатики, що виникла на межі зазначених наук.

Для з'ясування сутності інформаційно-правову культуру можна умовно поділити на внутрішню й зовнішню, як й інші види культури особистості. Внутрішня сторона інформаційно-правової культури особистості охоплює позитивні психічні стани й процеси, які виявляються в інтелектуальній діяльності: у процесі правового мислення, пошуку правової інформації для вирішення юридичних казусів тощо. Зовнішня сторона правової культури особистості набуває втілення в правомірній фізичній або інформаційній діяльності, поведінці. Виявлення зовнішньої сторони інформаційно-правової культури може мати різні форми. Разом з тим внутрішня й зовнішня сторони інформаційно-правової культури дуже тісно пов'язані, тобто об'єктивно утворюють єдине ціле, не можуть існувати одна без одної.

Вужчим за змістом щодо поняття «інформаційно-правова культура» можна вважати поняття «правова культура в умовах формування кіберцивілізації» (правової е-культури) особистості. Зміст цієї категорії умовно визначається так: **правова е-культура особистості** – це відповідним чином історично сформована й закріплена в нормах приватного й публічного права кількість знань, які виявляються в інформації, правомірній діяльності або поведінці

суб'єкта суспільних відносин. Об'єктом цих знань є комп'ютерні техніка, технології, засоби електронної телекомунікації.

В наш час інформаційно-правова культура особистості – це позитивна частина правосвідомості і її виявлення у правомірній діяльності, висловлюваннях і поведінці особистості у глобальному кіберпросторі.

Інформаційно-правова культура суспільства також є надзвичайно складним феноменом. Вона пов'язана із суспільною правосвідомістю, формами реалізації й застосування правових норм, станом законності та правопорядку, правотворчою діяльністю, її інформаційним забезпеченням, з демократією, суспільною ментальністю тощо. На суспільному рівні до структури інформаційно-правової культури входять всі позитивні правові явища, що набувають виявлення у правовій інформації, в тому числі знання основ теорії права й системи законодавства, кращих здобутків теорії правотворення.

Актуальність правового аспекту інформаційної культури визначається тим, що всі соціальні процеси – економічні, психологічні, інформаційні, технологічні й інші, що виникають, відбуваються й припиняються в суспільстві, державі – потребують правового регулювання. Ці процеси з'являються, розвиваються, удосконалюються та відмирають або ліквідуються у правовому середовищі (правовому полі), на його базі. З розширенням меж публічно-правового регулювання суспільних відносин відбуваються істотні зміни характеру й змісту правового регулювання. У науці й практиці з'явилося поняття **«правове забезпечення суспільних інформаційних відносин»**. Це діяльність відповідних суб'єктів суспільних відносин щодо формування комплексу норм, правил поведінки, прав та обов'язків учасників у сфері суспільних інформаційних відносин.

Правові норми забезпечують відповідній соціальній системі нормативно-правовий статус, регулюють розроблення, впровадження, ефективне функціонування та подальший розвиток суспільних інформаційних відносин згідно з поставленою метою. Правове забезпечення електронно-обчислювальних (комп'ютерних) інформаційних систем як складових утворень вищого порядку – соціального управління – вирішує взаємозв'язані й водночас відносно самостійні завдання. Серед цих завдань визначають такі:

- збирання та систематизація правової інформації щодо регулювання суспільних відносин у межах умовно визначених підсистем;

- визначення функцій, що мають виконуватися системою органів соціального управління;

- обсяг правової регламентації процесів впровадження, експлуатації і удосконалення комп'ютерних автоматизованих систем тощо.

Активна роль права в удосконаленні управління суспільними відносинами зумовлює потребу його постійного розвитку, розроблення нових правових норм, що відповідають об'єктивним закономірностям і прогресивним тенденціям, визначеним на глобальному рівні.

Тема 7. МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Формування системи інформаційного законодавства призвело до виникнення проблеми гармонізації його на міждержавному рівні з урахуванням засад міжнародного права.

Міжнародний досвід свідчить, що у сфері суспільних інформаційних відносин при їхній законодавчій легалізації насамперед враховують загальнолюдські принципи, а саме:

- 1) державний суверенітет окремих країн у міжнародних відносинах;
- 2) верховенство прав людини: повага й гуманне ставлення до людини, її честі, гідності, репутації;
- 3) презумпцію невинності громадянина, приватної особи на підставі співвідношення потреб та інтересів окремих людей, корпорацій, націй, держав і світового співтовариства.

Виходячи з положень правової інформатики, слід зазначити, що правотворення у міжнародному й національному праві має базуватися на методології системного й комплексного підходів, зокрема теорії формування комплексних гіперсистем права, агрегації галузевих інститутів права у нову системну якість, не властиву окремим складовим міжнародного публічного й приватного права.

Міжнародна інформаційна діяльність полягає у забезпеченні громадян, державних органів, підприємств, установ й організацій документованою або публічно оголошеною інформацією про зовнішньополітичну діяльність України, події і явища в інших країнах, а також у цілеспрямованому поширенні державними органами, засобами масової інформації, окремими громадянами і їх об'єднаннями всебічної інформації про Україну за її межами.

Відповідно до законодавства України її громадяни мають право на вільний і безперешкодний доступ до інформації через зарубіжні джерела, включаючи пряме телевізійне мовлення, радіомовлення й пресу тощо. В Україні створення спільних організацій у галузі

інформації і їхня діяльність за участю вітчизняних і зарубіжних юридичних осіб і громадян регулюються законодавством України. Якщо міжнародним договором встановлено інші правила, ніж ті, які містяться в законодавстві України, що регулює відносини в галузі інформації, то застосовуються норми міжнародного договору, укладеного Україною (ст. 50 Закону України «Про інформацію»).

Міжнародне співробітництво в галузі інформації з питань, що становлять взаємний інтерес, здійснюється на основі міжнародних договорів, укладених Україною і юридичними особами, які займаються інформаційною діяльністю.

Державні органи й інші юридичні особи, які займаються інформаційною діяльністю, можуть безпосередньо здійснювати зовнішньоекономічну діяльність у власних інтересах, а також в інтересах індивідуальних і колективних споживачів, яких вони обслуговують та яким гарантують одержання зарубіжної інформації (ст. 50 Закону України «Про інформацію»).

Держава забезпечує за угодами відкритий і рівноправний доступ своїх громадян і громадян держав-партнерів до інформаційних ресурсів спільного користування.

Законодавством України передбачено низку норм щодо дії міжнародних договорів на території держави, а саме: якщо міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в Законі «Про Національну програму інформатизації» і інших національних правових актах, то застосовуються правила міжнародних договорів.

Щодо формування українського сегмента глобальної інформаційної інфраструктури, у тому числі Інтернету, Законом України «Про захист інформації в автоматизованих системах» передбачено, що іноземні держави, іноземні фізичні і юридичні особи можуть бути власниками автоматизованих систем в Україні, власниками інформації, що поширюється і обробляється в автоматизованих системах України, або засновувати спільні з українськими юридичними й фізичними особами підприємства з метою створення нових систем, постачання інформації до існуючих систем України, обміну інформацією між автоматизованими системами України і інших держав. Окремі види такої діяльності здійснюються на підставі спеціального дозволу (ліцензії), що видається уповноваженим на це органом.

В окремих сферах інформаційних відносин на міжнародному рівні прийнято спеціальні нормативні акти, які є міжнародними стандартами суспільних інформаційних відносин, наприклад,

Конвенція № 108 Ради Європи «Про захист фізичних осіб при автоматизованій обробці даних» (від 28 січня 1981 р.).

Міжнародна діяльність України в галузі захисту інформації

Основи міжнародної діяльності України в галузі захисту інформації в автоматизованих системах визначаються у Законі України «Про захист інформації в автоматизованих системах». У ньому йдеться про взаємодію у питаннях захисту інформації в цій сфері. Фізичні і юридичні особи в Україні можуть встановлювати взаємозв'язки з автоматизованими системами інших держав з метою оброблення, обміну, продажу, купівлі відкритої інформації. Такі взаємозв'язки мають виключати можливість несанкціонованого доступу з боку інших держав, їхніх представників – резидентів, а також осіб без громадянства незалежно від форми власності та підпорядкування до інформації, що міститься в автоматизованих системах України, стосовно якої встановлено вимоги щодо нерозповсюдження її за межі України без спеціального дозволу.

Міжнародний захист технологій, особливо щодо спільного використання їх, здійснюється переважно на рівні двосторонніх міждержавних угод. Україна підписала двосторонні міжнародні угоди з певними країнами, наприклад, законодавчий акт «Про ратифікацію Угод між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про захист технологій, пов'язаних із запуском Україною ліцензованих США комерційних космічних апаратів» від 4 грудня 1998 року.

Розвиток транскордонних економічних відносин зумовив потребу захисту на міжнародному рівні комерційної таємниці. Зазначений сегмент транснаціональних інформаційних відносин входить до сфери міжнародного права інтелектуальної власності. Провідну роль у цьому зараз відіграють Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІС) і Світова організація торгівлі (СОТ).

Тема 8. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ

У ст. 1 Закону України «Про Національну програму інформатизації» наведено визначення поняття «інформатизація».

Інформатизація – сукупність взаємозв'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян і суспільства на основі

створення, розвитку й використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки.

Інформатизація сприяє забезпеченню національних інтересів, поліпшенню керованості економікою, розвитку наукоємних виробництв і високих технологій, зростанню продуктивності праці, вдосконаленню соціально-економічних відносин, збагаченню духовного життя та подальшій демократизації суспільства.

Державна політика інформатизації формується як складова частина соціально-економічної політики держави в цілому й спрямовується на раціональне використання промислового та науково-технічного потенціалу, матеріально-технічних і фінансових ресурсів для створення сучасної інформаційної інфраструктури в інтересах вирішення комплексу поточних і перспективних завдань розвитку України як незалежної демократичної держави з ринковою економікою. Для прискорення процесу інформатизації, що потребує відповідної концентрації ресурсів, в основу державної політики має бути покладено державне регулювання процесів інформатизації на основі поєднання принципів централізації та децентралізації, саморозвитку, самофінансування й самоокупності, державної підтримки через систему пільг, кредитів, прямого бюджетного фінансування. Першочергові пріоритети надаються створенню нормативно-правової бази інформатизації, включаючи систему захисту авторських прав й особистої інформації, розробленню національних стандартів у галузі інформатизації; формуванню телекомунікаційної інфраструктури, перш за все оптимізації діючої мережі магістралей передачі даних, будівництву нових сучасних каналів, включаючи волоконно-оптичні й супутникові системи зв'язку; формуванню комп'ютерної мережі освіти, науки й культури як частини загальносвітової мережі INTERNET; здійсненню заходів щодо інформаційної безпеки. Важливе значення має інформатизація у сфері захисту навколишнього середовища та раціонального природокористування. У розвитку національної інфраструктури особливе місце належить виробництву елементної бази, власних конкурентоспроможних засобів обчислювальної техніки і інформатики, де сконцентровано досягнення вітчизняної й світової науки і які орієнтовано на реалізацію перспективних інформаційних технологій.

Входження України у світове інформаційне середовище на паритетно-правовій основі на початковому етапі можливе шляхом придбання державою відповідних ліцензій у провідних світових виробників інформаційних продуктів з подальшим їх впровадженням на вітчизняному ринку. Державна інвестиційна політика у сфері

інформатизації полягає в тому, що цільові бюджетні інвестиції одержують тільки ті національні виробники, які можуть забезпечити збільшення обсягів виробництва за рахунок кінцевого продукту, послуг, чистого експорту або створення продукції, що замінює імпортовану.

Основними напрямками інформатизації є:

1. Розроблення політики і організаційно-правове забезпечення інформатизації. Організаційно-правове забезпечення процесу інформатизації передбачає розроблення пакета нормативно-правових актів з питань організації та правового регулювання відносин у сфері інформатизації, зокрема: захисту авторського права й прав і свобод громадян щодо інтенсивної інформаційної взаємодії держави й громадянина відповідно до Конституції України; економічного стимулювання створення національного інформаційного ресурсу; доступу фізичних та юридичних осіб до міжнародних інформаційних ресурсів; розроблення системи державних стандартів у галузі інформатизації, сертифікації технічного й програмного забезпечення; локалізації програмного забезпечення; розроблення нормативних актів про діяльність і взаємодію державних і комерційних структур щодо виконання Програми, залучення різних джерел фінансування, митного регулювання й ін.

2. Формування національної інфраструктури інформатизації. Національна інфраструктура інформатизації (НИІ) містить: міжнародні та міжміські телекомунікаційні й комп'ютерні мережі; систему інформаційно-аналітичних центрів різного рівня; інформаційні ресурси й технології; систему науково-дослідних установ з проблем інформатизації; виробництво і обслуговування технічних засобів інформатизації; системи підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері інформатизації.

3. Інформатизація стратегічних напрямів і сфер розвитку державності, безпеки і оборони України. Досягається шляхом створення та розвитку інформаційно-аналітичних, обчислювальних й автоматизованих систем, центрів і мереж, які забезпечують роботу органів державної влади й місцевого самоврядування. Особливістю завдань цього напрямку є їхня складність, пов'язана з необхідністю оброблення великого обсягу різноманітної інформації, що надходить із значної кількості джерел, а також з високими вимогами до швидкості й форми її надання, достовірності, актуальності, безпеки інформації.

4. Інформатизація процесів соціально-економічного розвитку. Комплексне й збалансоване вирішення задач соціально-економічного розвитку можливе лише на сучасній інформаційно-аналітичній,

системно-технічній базі за допомогою ситуаційних центрів забезпечення інформаційної підтримки функціонування державного сектора економіки, проведення виваженої бюджетно-кредитної й податкової політики, виникнення конкурентоспроможних виробництв галузей промисловості у стратегічно важливих сферах. Система моніторингу й застосування сучасних інформаційних технологій забезпечать наукові підходи до розв'язання соціальних проблем суспільства. В основу цього напряму інформатизації покладається створення баз даних і знань, а також засобів їх оброблення, орієнтованих на ефективну інформатизацію органів державної статистики й точне прогнозування процесів соціально-економічного розвитку, зокрема інформаційно-довідкових систем ринку праці, товарів і послуг, контролю за якістю споживчих товарів та інших з подальшим використанням їх для формування систем електронної комерції.

5. Інформатизація пріоритетних галузей економіки. В умовах створення ринкових відносин одним з важливих завдань є підвищення ефективності функціонування галузей за рахунок оптимізації структури виробництва й транспортних засобів, а також необхідної координації робіт усіх управлінських підрозділів.

6. Інформатизація фінансової й грошової системи, державного фінансово-економічного контролю. Для роботи податкової адміністрації необхідно створити інформаційну систему, що забезпечить прогноз і контроль податкових зборів, а також класифікатори, уніфіковані системи документообігу, Державний реєстр фізичних та юридичних осіб – платників податків на основі єдиної бази даних населення України тощо.

7. Інформатизація соціальної сфери. У сфері охорони здоров'я головними завданнями є створення єдиної структурованої інформаційної системи обліку стану здоров'я громадян України на основі автоматизованої реєстрації пацієнтів у лікувальних установах, збирання даних профілактичних обстежень з метою подальшого використання в статистичних, аналітичних й експертних системах; створення системи дистанційного консультування та діагностики на основі комп'ютерних мереж, що об'єднують великі лікувальні й наукові заклади.

8. Інформатизація в галузі екології та використання природних ресурсів. На основі картографічних баз даних передбачається створення багатоцільової інформаційно-технологічної бази з використанням геоінформаційних технологій збирання, зберігання, аналізу всієї сукупності відомостей для моделювання й подальшого прогнозування екологічного стану територій.

9. *Інформатизація фінансової й грошової системи, державного фінансово-економічного контролю.* Для податкової адміністрації необхідно створити інформаційну систему, що забезпечить прогноз і контроль податкових зборів, а також скласти класифікатори, уніфіковані системи документообігу, Державний реєстр фізичних та юридичних осіб – платників податків на основі єдиної бази даних населення України тощо.

10. *Інформатизація науки, освіти й культури.* Інформатизація освіти спрямовуватиметься на формування та розвиток інтелектуального потенціалу нації, удосконалення форм і змісту навчального процесу, впровадження комп'ютерних методів навчання й тестування, що дасть можливість вирішувати проблеми освіти на вищому рівні з урахуванням світових вимог.

11. *Міжнародне співробітництво з проблем інформатизації.* У цій сфері головним є активна участь України в реалізації міжнародних проектів, спрямованих на формування умов входження до глобальних інформаційних систем, захист національних інтересів і реалізацію стратегічних цілей української зовнішньої політики при виконанні цих проектів.

Тема 9. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА

Поняття *інформаційної безпеки* можна розглядати у декількох ракурсах. По-перше, це стан захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання й розвиток в інтересах громадян, організацій, держави.

Під *інформаційним середовищем* розуміють сферу діяльності суб'єктів, пов'язану із створенням, обробленням й споживанням інформації.

По-друге, *інформаційна безпека* – це стан захищеності потреб в інформації особи, суспільства й держави, при якому забезпечується їхнє існування та прогресивний розвиток незалежно від наявності внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз. Стан інформованості визначає ступінь адекватності сприйняття суб'єктами навколишньої дійсності і як наслідок – обґрунтованість рішень і дій, що приймаються.

В інформаційному праві інформаційна безпека – це одна із сторін розгляду інформаційних відносин у межах інформаційного законодавства з позиції захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави і акцентування уваги на загрозах

цим інтересам і на механізмах усунення або запобігання таким загрозам правовими методами.

Об'єктами інформаційної безпеки можуть бути: свідомість, психіка людини; інформаційні системи різного масштабу й різного призначення. До соціальних об'єктів інформаційної безпеки відносять особистість, колектив, державу, суспільство, світове товариство.

До **суб'єктів інформаційної безпеки** належать: держава, що здійснює свої функції через відповідні органи; громадяни, суспільні або інші організації і об'єднання, що володіють повноваженнями щодо забезпечення інформаційної безпеки відповідно до законодавства.

Види інформаційної безпеки

Інформаційна безпека особистості – це захищеність психіки й свідомості людини від небезпечних інформаційних впливів: маніпулювання свідомістю, дезінформування, спонукання до образ, самогубства тощо.

Інформаційна безпека держави характеризується мірою захищеності держави (суспільства) та стійкості основних сфер життєдіяльності (економіки, науки, техносфери, сфери управління, військової справи тощо) відносно небезпечних (дестабілізуючих) інформаційних впливів, причому як з упровадження, так і добування інформації. Інформаційна безпека держави визначається здатністю нейтралізувати такі впливи.

Концепція інформаційної безпеки держави – це систематизована сукупність відомостей про інформаційну безпеку держави та шляхи її забезпечення. В рамках цієї концепції проводиться системна класифікація дестабілізуючих факторів та інформаційних загроз безпеці особистості, суспільства, держави; обґрунтовуються основні положення з організації забезпечення інформаційної безпеки держави; розробляються пропозиції щодо способів і форм забезпечення інформаційної безпеки.

Загрози інформаційній безпеці

Загрози інформаційній безпеці – сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку життєвоважливим інтересам особистості, суспільства й держави в інформаційній сфері. Основні загрози інформаційній безпеці поділяють на три групи:

- загрози впливу неякісної інформації (недостовірної, фальшивої, дезінформації) на особистість, суспільство, державу;
- загрози несанкціонованого й неправомірного впливу сторонніх осіб на інформацію і інформаційні ресурси (їх виробництво, системи формування й використання);
- загрози інформаційним правам і свободам особистості (праву на виробництво інформації, її поширення, пошук, одержання, передавання та використання; праву на інтелектуальну власність на інформацію, в тому числі й речову).

Фактори загроз за видовою ознакою поділяються на політичні, економічні і організаційно-технічні.

Явища та процеси природного й штучного походження, що породжують інформаційні загрози, називають *дестабілізуючими факторами*.

Джерелами дестабілізуючих факторів можуть бути як окремі особи, так й організації і їхні об'єднання. Особливу групу джерел складають інформаційні системи та засоби, оскільки вони одночасно є знаряддям приведення в дію інформаційних загроз, каналом їхнього проникнення у свідомість особистості або суспільну свідомість і генератором спонтанних загроз, що виникають внаслідок технічних несправностей та інших причин.

Джерелом дестабілізуючих факторів може бути також природне середовище. Кожному джерелу властиві певні види дестабілізуючих факторів, які можна подати у вигляді міждержавних і внутрішньодержавних.

До *внутрішньодержавних* дестабілізуючих факторів відносять: правовий вакуум у більшості питань забезпечення інформаційної безпеки; порушення законодавства з питань інформаційної безпеки; політичні конфлікти; відмови, збої, технічні помилки інформаційних систем (засобів); природні явища, що ускладнюють передачу, прийом і зберегання інформації або руйнують інформаційні системи.

Міждержавні дестабілізуючі фактори – це конфлікти різноманітних масштабів і проявів (в економіці, політиці, ідеології, дипломатії тощо).

Методи й засоби забезпечення інформаційної безпеки

Забезпечення інформаційної безпеки – це сукупність заходів, призначених для досягнення стану захищеності потреб особистостей, суспільства й держави в інформації.

Державна система забезпечення інформаційної безпеки країни являє собою організаційне об'єднання державних органів, а також сил і засобів інформаційної безпеки, що виконують свої функції на основі закону під контролем і захистом судової влади.

Форми й способи забезпечення інформаційної безпеки утворюють інструмент, за допомогою якого сили інформаційної безпеки вирішують весь комплекс завдань щодо захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави. Формами забезпечення інформаційної безпеки є: інформаційний патронат, інформаційна кооперація, інформаційне протиборство.

Інформаційний патронат – це форма забезпечення інформаційної безпеки фізичних та юридичних осіб з боку держави. При цьому інформаційне забезпечення містить збирання (добування) відомостей про дестабілізуючі фактори та інформаційні загрози, їхнє оброблення, обмін інформацією між органами управління й силами та засобами системи інформаційної безпеки. Інформаційний захист здійснюється шляхом ухвалення певних законопроектів, здійснення судового захисту, проведення оперативних заходів силами й засобами інформаційної безпеки.

Інформаційна кооперація – форма забезпечення інформаційної безпеки рівноправних суб'єктів інформаційного процесу (фізичних, юридичних, міжнародних), який містить сукупність взаємоузгоджених дій цих суб'єктів. Такі дії спрямовані на одержання відомостей про дестабілізуючі фактори, дестабілізуючі й інформаційні загрози та захист від них доступними законними способами й засобами.

Для розв'язання конфліктів різного масштабу останнім часом все частіше використовується інформаційна сфера, яка породжує таке явище, як **інформаційне протиборство**, що характеризується, з одного боку, впливом на системи добування, оброблення, поширення та зберігання інформації противника, а з іншого – застосуванням заходів захисту своїх подібних систем від деструктивного й керуючого впливу. Інформаційне протиборство здійснюється між різноманітними видами соціальних суб'єктів (особистостей, суспільств, держав), проте цілий ряд таких конфліктних взаємодій має певні відносно стійкі ознаки, які в сукупності утворюють окремі форми протиборства – інформаційну війну, інформаційний тероризм, інформаційну злочинність.

Інформаційна війна – це явище, при якому здійснюється комплексний вплив на інформаційну сферу противника, який має метою створення умов для ведення «бойових дій» (інформаційна боротьба) або виступає як самостійний фактор, який змушує

конфліктуючу державу відмовитись від намічених політичних, економічних або інших цілей.

Інформаційна війна припускає використання широкого спектру сил і засобів, за допомогою яких здійснюються взаємозв'язані заходи щодо деструктивного впливу на інформаційну сферу противника. Отже, інформаційна війна – це комплекс заходів та операцій, спрямованих на забезпечення інформаційної переваги над потенційним або реальним противником.

Інформаційний тероризм – це дії окремих осіб або їхніх груп щодо дезорганізації роботи автоматизованих систем і мереж зв'язку, що створюють небезпеку життю людей, спричиняють значні матеріальні збитки або інші суспільно небезпечні наслідки, а також загроза здійснення вказаних дій, якщо вони відбуваються з метою порушення суспільної безпеки, залякування населення або здійснення впливу на прийняття рішень органами влади. До кібертероризму відносять також деструктивні дії щодо інформаційних систем, які створюють умови для проведення актів тероризму.

На відміну від війни для тероризму характерна початкова нерівність конфронтуючих сторін, що обумовлює прагнення більш слабкої сторони використати такі методи й способи, за допомогою яких противникові завдають найбільших збитків при витраті мінімуму своїх сил і засобів, а також здійснюють сильний психологічний вплив. Об'єктом тероризму є не ті, хто став жертвами, а ті, хто залишився живими. Метою тероризму є не вбивство, а залякування й деморалізація живих. Інформаційна сфера дає великі можливості для цього. За її допомогою можна поширювати ідеї тероризму, залучати до своєї діяльності нових учасників, інформаційно й психологічно впливати на широкі маси людей.

Інформаційна злочинність здійснюється як з використанням інформаційно-комп'ютерних, так й інформаційно-психологічних методів впливу – клевети, образи, поширення недостовірної інформації тощо. Адміністративний і кримінальний кодекси України містять перелік злочинів, які можуть здійснюватися в інформаційній сфері.

Перелічені вище форми інформаційного протиборства тісно пов'язані між собою. Однією з функцій інформаційного протиборства є забезпечення інформаційної безпеки, яка досягається здійсненням певних пасивних або активних заходів.

Пасивне забезпечення інформаційної безпеки передбачає реагування на наявні загрози, його спрямовано на безпосередню протидію акціям, що є деструктивними відносно соціальної системи.

Активне забезпечення інформаційної безпеки спрямовано на завчасне виявлення й попередження загроз. Це може досягатися шляхом проведення заходів щодо з'ясування планів, цілей, сил і засобів конфронтуючої соціальної системи, а також застосування протидії деструктивним акціям на етапі їхньої підготовки.

Тема 10. ПСИХОЛОГІЧНА ВІЙНА

Під психологічною війною прийнято розуміти діяльність органів однієї держави, що здійснюють психологічний вплив на цивільне населення й військовослужбовців іншої держави заради досягнення своїх політичних, а також чисто воєнних цілей. У повсякденному розумінні психологічна війна – це стихійне, некваліфіковане використання засобів спілкування й механізмів соціально-психологічного впливу одними людьми проти інших людей з метою підкорення їх собі або створення сприятливих умов для свого існування й діяльності.

Основними цілями психологічної війни є змінення в бажаному напрямку психологічних характеристик людей (поглядів, думок, цінносних орієнтацій, настроїв, мотивів, установок, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв, суспільної свідомості в цілому.

У протиборстві держав це – створення інформації, яку одержує політичне керівництво, командування і особовий склад збройних сил противника й нав'язування їм фальшивої або беззмістовної інформації, яка позбавляє можливості правильно сприймати події або поточну обстановку та приймати правильні рішення.

У наш час у багатьох розвинених країнах здійснюється об'єднання в одне ціле сил і засобів психологічного впливу, призначених для досягнення політичних, ідеологічних і воєнних цілей. Цей процес набуває різних форм залежно від історичних традицій, політичних та економічних умов у тій чи іншій країні.

Таким чином, **психологічна війна** – це сукупність різноманітних форм, методів і засобів впливу на людей з метою змінення в бажаному напрямку їхніх психологічних характеристик, а також групових норм, масової свідомості, суспільних настроїв в цілому.

Психологічна війна здійснюється шляхом застосування психологічних впливів, тобто впливів на людей, які здійснюються з метою змінення ідеологічних і психологічних структур їхньої

свідомості й підсвідомості, трансформації емоційних станів, стимулювання певних видів поведінки.

Психологічні впливи поділяються на такі види:

- інформаційно-психологічний;
- психогенний;
- психоаналітичний;
- нейролінгвістичний;
- психотронний;
- психотропний.

Інформаційно-психологічний вплив – це вплив словом, інформацією. Мета впливу – формування певних ідеологічних (соціальних) ідей, поглядів, уявлень, переконань; одночасно він викликає у людей позитивні або негативні емоції, почуття й навіть бурхливі масові реакції.

Психоаналітичний вплив – це вплив на підсвідомість людей терапевтичними засобами, особливо в стані гіпнозу або глибокого сну. Існують також методи, які виключають свідомий опір як окремого індивіда, так і груп людей, які не сплять (комп'ютерний психоаналіз і комп'ютерна психокорекція).

Нейролінгвістичний вплив змінює мотивацію людей шляхом уведення в їхню свідомість спеціальних лінгвістичних програм. Основним об'єктом впливу є нейрофізіологічна активність мозку і емоційно-вольовий стан, який виникає внаслідок активності мозку.

Головний засіб впливу – спеціально підібрані вербальні (словесні) й невербальні програми, засвоєння змісту яких дозволяє змінювати в заданому напрямку переконання, погляди і уявлення людини (як окремого індивіда, так і цілих груп людей). Суб'єктом такого впливу є спеціаліст (інструктор), який спочатку виявляє в психіці суперечливі погляди й переконання, а також негативні емоційні стани (переживання, настрої, почуття), які турбують людей, а на наступному етапі за допомогою спеціальних прийомів допомагає усвідомити дискомфортність їхнього реального стану (соціально-економічного, культурного, фізичного і як наслідок – психологічного) та вносить у свідомість змінення, які змушують людей по-іншому сприймати життєві ситуації й будувати відносини з іншими людьми.

Психотронний вплив здійснюється шляхом передавання інформації через позачуттєве сприйняття. Психотронні впливи вивчає психотроніка – наука про механізми інформаційних зв'язків, регуляції й керування психікою, енергетикою та фізіологією людини. Засоби психотронного впливу при вирішенні ПСІ-проблеми, створені на основі можливостей і знань психотроніки, називають психотронною зброєю. Вважається, що ПСІ-проблема – психофізична проблема

ідентифікації і управління свідомістю й психікою людини. Відомі роботи щодо створення генераторів високо- й низькочастотного кодування мозку, а також біологічних установок з використанням хімічних і біологічних засобів для стимулювання певних психологічних реакцій.

Психотропний вплив – це вплив на психіку людей за допомогою психотропних засобів (медичних препаратів, хімічних або біологічних речовин). До психотропних засобів звичайно відносять лікувальні речовини, що здійснюють вибірковий вплив на психічні функції людини: антидепресанти, нейролептичні й психостимулюючі засоби, транквілізатори.

Об'єктами впливу в ході психологічної війни завжди є люди: конкретні представники цивільного населення або особового складу збройних сил.

Форми психологічної війни – це способи реалізації психологічного впливу, що визначають внутрішній зміст і зовнішні атрибути психологічної війни. Основними формами психологічної війни є усне мовлення, вплив друкованими і образотворчими засобами, методами радіо й телебачення.

При виборі форм психологічної війни необхідно враховувати їхні специфічні особливості. Так, усне мовлення є дуже продуктивним, але його не завжди можна застосувати. Радіо й телебачення забезпечують охоплення великої аудиторії, але потребують наявності спеціальної апаратури для приймання сигналів й існування умов для її прослуховування (перегляду), що в воєнний час не завжди можливо. Друковані матеріали програють в оперативності, неадекватно сприймаються малограмотними людьми й потребують спеціальних засобів доставки до об'єкта. Проте їх можна вивчати неодноразово, передавати з рук в руки, зберігати довгий час. Найчастіше різноманітні форми психологічної війни застосовують комплексно, щоб сильні сторони одних компенсували слабкі сторони інших.

Базовими методами впливу, що застосовуються фахівцями психологічної війни, є переконування й навіювання.

Переконування – це метод впливу на свідомість людей, спрямований на їхнє власне критичне сприйняття. Переконування орієнтується на інтелектуально-пізнавальну сферу психіки людини. При використанні методу переконування спочатку домагаються від людини внутрішньої згоди з певними висновками, а потім на цій основі формують і закріплюють нові установки (або трансформують старі), що відповідають поставленій меті.

Критерієм результативності переконуючого впливу є *переконаність*, тобто глибока впевненість в істинності засвоєних ідей, уявлень, понять, образів. Вона дозволяє приймати однозначні рішення й здійснювати їх без вагань, займати тверду позицію при оцінюванні тих або інших фактів та явищ.

В свою чергу метод навіювання ґрунтується на некритичному (і часто неусвідомлюваному) сприйнятті інформації. При навіюванні спочатку відбувається сприйняття інформації, що містить готові висновки, а потім на її основі формуються мотиви і установки певної поведінки. У процесі навіювання інтелектуальна (аналітико-синтезуюча) активність свідомості або відсутня, або значно ослаблена, а сприйняття інформації, настроїв, почуттів, шаблонів поведінки базується на механізмах зараження й наслідування.

Навіювання – це вплив на особистість, що приводить або до появи у людини всупереч його волі й свідомості певного стану, почуття, відношення, або до здійснення людиною вчинку, який безпосередньо не витікає з прийнятих нею норм і принципів діяльності.

Об'єктом навіювання може бути як окрема людина, так і групи, колективи, соціальні верстви населення.

Отже, в наш час існують великі можливості для психологічних впливів, які широко використовуються як в сфері державної політики, так і в сфері приватного бізнесу. Зараз створюються та масово поширюються найновіші інформаційні технології, що дозволяють сформувати засоби й методи прямого й непрямого впливу на воєнно-політичні системи державного управління, соціальні інститути і окремі особистості з метою задання напрямку їхнього функціонування.

Завдяки цьому виникає велика соціальна небезпека застосування технологій штучного змінення поведінкових реакцій людини, обмеження свободи її волевиявлення, а також впливу на стан її здоров'я, а також груп людей і населення в цілому. В суспільстві зростає психологічна напруга у зв'язку з імовірним використанням деякими державами, державними організаціями, корпоративними групами і окремими особистостями засобів спеціального впливу на психіку й поведінку людей.

Забезпечення інформаційно-психологічної безпеки має стати однією з найважливіших задач держави, тому слід установлювати державні гарантії захисту людини від неусвідомлених деструктивних інформаційних впливів. Для реалізації державних гарантій розроблюється державна політика та створюється відповідна державна система забезпечення інформаційно-психологічної безпеки.

Тема 11. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН

За порушення законодавства України про інформацію винні особи притягуються до дисциплінарної, матеріальної, цивільної, адміністративної або кримінальної відповідальності відповідно до законодавства України.

Юридичною відповідальністю є застосування до особи, що скоїла правопорушення, примусових заходів, передбачених санкцією порушеної норми, у встановленому для цього процесуальному порядку від імені держави й на підставі закону.

Закон України «Про інформацію» відносить до гарантій права на інформацію «встановлення відповідальності за порушення законодавства про інформацію». Додатковою гарантією реалізації права на інформацію є передбачена зазначеним законом дисциплінарна або інша відповідальність посадових осіб державних установ, наприклад, за необгрунтовану відмову у наданні змоги для ознайомлення з офіційними документами або порушення встановленого терміну її надання без поважних причин.

Крім того, держава гарантує всім учасникам інформаційних відносин різні права й можливості доступу до інформації. Закон України «Про інформацію» містить статтю, яка передбачає відповідальність за порушення законодавства про інформацію. Так, відповідальність за порушення законодавства про інформацію несуть особи, винні у вчиненні таких порушень:

- необгрунтована відмова від надання відповідної інформації;
- надання інформації, що не відповідає дійсності;
- несвоєчасне надання інформації;
- навмисне приховування інформації;
- примушення до поширення певної інформації або перешкодження її поширенню, а також цензура;
- поширення відомостей, що не відповідають дійсності, ганьблять честь і гідність особи;
- безпідставна відмова від поширення певної інформації;
- використання й поширення інформації стосовно особистого життя громадянина без його згоди особою, яка є власником відповідної інформації внаслідок виконання своїх службових обов'язків;
- розголошення державної або іншої таємниці, що охороняється законом, особою, яка має охороняти цю таємницю;
- порушення порядку зберігання інформації;
- навмисне знищення інформації;

- необґрунтоване віднесення окремих видів інформації до категорії відомостей з обмеженим доступом;
- порушення порядку обліку, зберігання й використання документів та інших носіїв інформації, які містять конфіденційні відомості, що є власністю держави.

Особливістю юридичної відповідальності в інформаційній сфері є те, що більшість нормативно-правових актів, які визначають правові підстави, гарантії й процедури доступу та використання інформації, містять норми, що відсилають до відповідних кодексів або визначають лише склад правопорушень щодо інформації, однак не визначають конкретні санкції стосовно винних осіб.

У випадках, коли правопорушенням, вчиненим суб'єктом інформаційної діяльності, завдано матеріальної або моральної шкоди фізичним або юридичним особам, винні у цьому особи відшкодовують її добровільно або на підставі рішення суду. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування як позивачі у справах про захист честі, гідності та ділової репутації мають право вимагати у судовому порядку лише спростування недостовірної інформації й не мають права вимагати відшкодування моральних (немайнових) збитків. Це не позбавляє посадову особу органу державної влади або органу місцевого самоврядування права на захист честі, гідності та ділової репутації у суді.

У Законі України «Про звернення громадян» віднесено до обов'язків органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, об'єднань громадян, засобів масової інформації, їхніх керівників та інших посадових осіб щодо розгляду заяв або скарг вживати заходів щодо відшкодування у встановленому законом порядку матеріальних збитків, якщо їх було завдано громадянину в результаті обмеження його прав або зачіпання законних інтересів, вирішувати питання про відповідальність осіб, з вини яких було допущено порушення, а також на прохання громадянина не пізніше як у місячний термін довести прийняте рішення до відома органу місцевого самоврядування, трудового колективу або об'єднання громадян за місцем проживання громадянина.

Згідно із Законом України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» до відповідальності за зловживання свободою діяльності друкованих засобів масової інформації нарівні з авторами інформаційних матеріалів притягаються журналіст редакції, її редактор (головний редактор) або інші особи, з дозволу яких ці матеріали було поширено.

Ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оцінних суджень.

Оцінними судженнями, за винятком образи або клевети, є висловлювання, які не містять фактичних даних, зокрема, критика, оцінювання дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, мається на увазі характер використання мовних засобів, зокрема вживання гіпербол, алегорій, сатири. Оцінні судження не підлягають спростуванню й доведенню їх правдивості.

Особа звільняється від відповідальності за розголошення інформації з обмеженим доступом, якщо суд встановить, що ця інформація є суспільно значущою.

Додаткові підстави звільнення від відповідальності засобів масової інформації й журналістів визначаються законами «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства» та «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів».

У Кодексі України про адміністративні правопорушення (КУпАП) передбачено відповідальність за вчинення адміністративних правопорушень, у тому числі й тих, що пов'язані з отриманням, використанням і зберіганням інформації. Справи про адміністративні правопорушення розглядаються органами внутрішніх справ, інспекціями у справах неповнолітніх, митними органами, судами та іншими державними органами й посадовими особами, уповноваженими законом.

Так, у ст. 41-3 КУпАП передбачено адміністративну відповідальність за порушення порядку доступу до інформації, необхідної для ведення колективних переговорів і здійснення контролю за виконанням колективних договорів, угод, у вигляді накладання штрафу від одного до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У ст. 53-2 КУпАП передбачено відповідальність за перекручення даних державного земельного кадастру та приховування інформації про наявність земель запасу або резервного фонду.

За приховування, перекручення відомостей або відмову від надання повної й достовірної інформації за запитом посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань щодо безпеки утворених технологічних відходів і поводження з ними, в тому числі про їх аварійні скиди й відповідні наслідки, за ст. 82-3 КУпАП на винних осіб накладається штраф. Такі ж санкції застосовуються до винних у разі

відмови від надання або несвоєчасного надання за запитами повної й достовірної екологічної інформації (ст. 91-4 КУпАП).

Адміністративну відповідальність за порушення законодавства про захист прав споживачів передбачено у ст. 156-1 КУпАП, а в ст. 164-3 КУпАП – відповідальність за отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, а також конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншого підприємця.

Неоприлюднення інформації щодо закупівлі товарів, виконання робіт і послуг за державні кошти відповідно до вимог законодавства, відображення недостовірних відомостей у звіті про результати здійснення зазначеної процедури є складом правопорушення, передбаченого ст. 164-14 КУпАП.

Зазначений кодекс містить ще ряд статей, які передбачають адміністративні санкції за порушення законодавства у сфері інформаційних відносин. Від кримінальних злочинів ці правопорушення відрізняються відносно невеликою суспільною небезпекою, яка настає або може наступити внаслідок їх скоєння. За загальним правилом адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення правопорушення шістнадцятирічного віку.

Кримінальна відповідальність є найсуворішим видом галузевої юридичної відповідальності. Вона настає тільки внаслідок скоєння злочину – суспільно небезпечного діяння, склад якого передбачено у кримінальному законодавстві.

Важливим напрямом розвитку кримінального права є розширення складів злочинів, що вчиняються з використанням новітніх інформаційних технологій. У багатьох країнах такі злочини називаються комп'ютерними. Вітчизняні вчені комп'ютерними злочинами називають суспільно небезпечні, винні, кримінально карні діяння, що завдають шкоди інформаційним відносинам, засобом забезпечення яких є електронно-обчислювальні машини, системи або комп'ютерні мережі.

Правопорушення в сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж, а також мереж електрозв'язку зібрано в розд. XVI Кримінального кодексу України (КК України), а саме:

- несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж або мереж електрозв'язку – **стаття 361**;

- створення з метою використання, поширення або збуту шкідливих програмних або технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут – **стаття 361-1**;
- несанкціоновані збут або поширення інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або носіях такої інформації – **стаття 361-2**;
- несанкціоновані дії, вчинені особою, яка має право доступу до інформації, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації – **стаття 362**;
- порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж, мереж електрозв'язку або порядку додержання правил захисту інформації, яка в них оброблюється – **стаття 363**;
- перешкодження роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж або мереж електрозв'язку шляхом масового поширення повідомлень електрозв'язку – **стаття 363 -1**.

Окрім цього, кримінальне законодавство України передбачає відповідальність за скоєння злочинів, пов'язаних з порушеннями встановленого порядку доступу до інформації. Так, в ст. 114 КК України «Шпигунство» зазначено, що передача або збирання з метою передавання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства, караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Стаття 111 ККУ містить норми відповідальності за державну зраду, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності, обороноздатності, державній, економічній або інформаційній безпеці України, зокрема у формі шпигунства.

Стаття 127 ККУ встановлює відповідальність за неправомірні дії особи щодо доступу до інформації.

Статтею 132 ККУ передбачено відповідальність за розголошення відомостей про результати проведення медичного огляду людини на виявлення зараження вірусом імунодефіциту або іншої невиліковної інфекційної хвороби й стосується скоріше права на інформацію у широкому його змісті, а не права на доступ до інформації.

Відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної або іншої кореспонденції, що передається засобами зв'язку або через комп'ютер, передбачено статтею 163 ККУ.

Цивільно-правова відповідальність застосовується за порушення договірних зобов'язань майнового характеру або заподіяння майнової або немайнової (моральної) шкоди, тобто за скоєння цивільно-правового делікту, й може виявлятися у позбавленні правопорушника певних матеріальних благ, заміні невиконаного обов'язку новим, приєднанні до невиконаного обов'язку нового, додаткового.

Цивільно-правова відповідальність державних службовців за порушення стандартів інформаційної відкритості, наприклад, у справах про відшкодування збитків або нанесення немайнової (моральної) шкоди, спричиненої обмеженням доступу до інформації, можлива на загальних підставах та, як правило, не є самостійною формою відповідальності.

Відповідно до ст. 55 Конституції України, ст. 15 ЦК України кожна людина має право на судовий захист. При цьому основна маса цивільно-правових спорів розглядається судами загальної юрисдикції, не є винятком цивільно-правові спори з приводу порушень у сфері інформаційних відносин. У ЦК України інформацію віднесено до об'єктів цивільних прав. У ст. 200 ЦК України зазначено, що «суб'єкт відносин у сфері інформації може вимагати усунення порушень його права та відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої такими правопорушеннями».

Крім того, в ст. 49 Закону України «Про інформацію» зазначено, що матеріальна або моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам правопорушенням, вчиненим суб'єктом інформаційної діяльності, відшкодовується добровільно або на підставі рішення суду.

Відносини, що виникають з приводу доступу до інформації, досить часто пов'язані з правом власності. Саме тому більшість способів захисту права власності й цивільної відповідальності є актуальними й для відносин стосовно доступу до інформації.

Важливою гарантією реалізації та захисту прав власника інформації є те, що після використання всіх національних засобів правового захисту учасник інформаційних цивільних відносин може звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ, наприклад, до Європейського суду з прав людини.

У ст. 19 ЦК України вказано дії, які охоплюються поняттям «самозахист цивільних прав» та є одним із способів захисту цивільних прав. Під самозахистом розуміється застосування особою засобів протидії, які не заборонено законом та які не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту можуть обиратися самою особою або встановлюватися договором й актами цивільного законодавства. Так, Закон України «Про захист прав споживачів»

передбачає, що «у разі коли надання недоступної, недостовірної, неповної або несвоєчасної інформації про продукцію та про виробника (виконавця, продавця) спричинило: 1) придбання продукції, яка не має потрібних споживачеві властивостей, – споживач має право розірвати договір і вимагати відшкодування завданих йому збитків; 2) неможливість використання придбаної продукції за призначенням – споживач має право вимагати надання ...належної інформації; 3) заподіяння шкоди життю, здоров'ю або майну споживача – споживач має право поставити продавцю (виробнику, виконавцю) вимоги щодо відшкодування шкоди у повному обсязі...».

Підстави застосування цивільно-правової відповідальності передбачено і окремими підзаконними актами стосовно доступу до інформації.

Бібліографічний список

- Конституція України. – Х.: Фоліо, 1997. – 48 с.
- Цивільний кодекс України. – Х.: Одиссей, 2004. – 408 с.
- Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – № 25-26. – Ст.131.
- Кодекс України про адміністративні правопорушення. – К.: Школа, 2006. – 256 с.
- Закон України «Про інформацію» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650.
- Закон України «Про Національну програму інформатизації» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1998. – N 27-28. – Ст. 181.
- Закон України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1998.- N 27-2. – Ст. 182.
- Марущак А.І. Інформаційне право: Доступ до інформації: навч. посіб. / А.І. Марущак. – К.: КНТ, 2007. – 532 с.
- Марущак А.І. Інформаційне право: регулювання інформаційної діяльності: навч. посіб. / А.І. Марущак. – К.: Скіф, 2008. – 334 с.
- Основи інформаційного права України: навч. посіб./ В.С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський, В.В. Гриценко та ін.; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного, П.В. Мельника. – К.: Знання, 2004. – 274 с.
- Богуш В.М. Інформаційна безпека держави. / В.М. Богуш, О.К. Юдін. – К.: МК-Прес, 2005. – 432 с.

Зміст

Тема 1. Інформація у правовідносинах.....	3
Тема 2. Поняття, зміст і сутність інформаційного права.....	8
Тема 3. Інформаційні правовідносини.....	10
Тема 4. Інформаційна діяльність.....	12
Тема 5. Доступ до інформації: поняття, правове регулювання.....	14
Тема 6. Інформаційна культура як об'єкт інформаційного права.....	21
Тема 7. Міжнародні аспекти інформаційного права.....	24
Тема 8. Поняття та сутність інформатизації.....	26
Тема 9. Інформаційна безпека.....	30
Тема 10. Психологічна війна.....	35
Тема 11. Юридична відповідальність за порушення у сфері інформаційних відносин.....	39
Бібліографічний список.....	46

Гуцу Світлана Федорівна

ПРАВОВІ ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Редактор В.М. Коваль

Зв. план, 2009

Підписано до друку 23.04.2009

Формат 60x84 1/16. Папір. офс. №2. Офс. друк

Ум. друк. арк. 2,6. Обл.-вид. арк. 2,94. Наклад 100 прим.

Замовлення 138. Ціна вільна

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

<http://www.khai.edu>

Видавничий центр «ХАІ»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

izdat@khai.edu